

Makowska, Marlena

Samotne macierzyństwo skutkiem różnych doświadczeń życiowych - dziecko w życiu samotnej matki

Studia Sieradzana 1, 40-56

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Samotne macierzyństwo skutkiem różnych doświadczeń życiowych – dziecko w życiu samotnej matki

Abstrakt

Zjawisko samotnego macierzyństwa jest zjawiskiem coraz bardziej powszechnym w obecnych czasach, często postrzegane jest również jako negatywnie rzutujące na rozwój dziecka. Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie najistotniejszych przyczyn i ujęć samotnego macierzyństwa. Koncentruje się również na społecznym funkcjonowaniu samotnej matki oraz problemach wychowawczych, opiekuńczych, materialnych, psychicznych związanych bezpośrednio z samotnym wychowywaniem dzieci – z punktu widzenia matki. Przedmiotem artykułu jest także ogólna rola matki w życiu dziecka, która bez wątpienia jest dla niego najważniejszą osobą, zwłaszcza w rodzinie niepełnej, pozbawionej ojca.

The phenomenon of the lonely motherhood is becoming more and more common today, often seen is also as a negative entering on the development of the child. This article aims to explain the most important causes and skinning the lonely maternity. It focuses also on the social functioning of the lonely mother and the problems of parental, caring, material, mental relating directly to the little children upbringing– from the point of view of the mother. The subject of the article is also the general role of the mother in the life of the child, which without doubt is the most important person, especially a family of incomplete, lacking a father.

Keywords: lone motherhood, family of incomplete, bond with mother, the child's needs, difficulties educational training

Wstęp

Współcześnie samotne macierzyństwo nie budzi już tyle kontrowersji jak np. trzydzieści lat temu, nie neguje trwałości i wartości małżeństwa, lecz jednak nie spełnia wymogów kompletnej rodziny. Kobiety samotnie wychowujące dzieci niezmiernie starają się ze wszystkich sił, aby zapewnić swym dzieciom najlepsze warunki materialne, starają się zaspokoić ich wszelkie potrzeby rozwojowe, psychiczne, lecz nie są w stanie, pomimo swoich ogromnych wysiłków, spełniać jednocześnie roli ojca i matki. Każda rola, w której funkcjonuje człowiek w rodzinie przypisana jest do jego płci i osobowości. Nie sposób funkcjonować równocześnie jako ojciec i matka w jednej osobie.⁸⁹

Matką samotną nazywa się w literaturze pedagogicznej kobietę, która samotnie wychowuje i opiekuje się własnymi dziećmi/dzieckiem. Samotne macierzyństwo uwarunkowane jest

⁸⁹S. Kawula, *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familiologiczne*, Toruń 2005, s. 34.

takimi zdarzeniami życiowymi jak np. samotność z wyboru, śmierć współmałżonka, rozwód czy separacja⁹⁰.

W ujęciu K. Pospiszyla rodziny samotnych matek są niekompletne, dzieci pozbawione możliwości obcowania i kontaktu z ojcem tracą najważniejszą dla nich potrzebę bezpieczeństwa a co za tym idzie nie potrafią określić „wzoru” ojca, co powoduje trudności w późniejszym funkcjonowaniu. Jego zdaniem „ *kobieta samotna, zdana najczęściej na kontakt wyłącznie z dzieckiem, staje się bardziej podatna na załamania psychiczne, depresje*”⁹¹.

Rola matki w życiu dziecka

„ *Miłość matki jest szczęściem, jest spokojem, nie trzeba jej zdobywać, nie trzeba na nią zasługiwać. Jeśli istnieje, jest błogosławieństwem, jeżeli jej nie ma, wydaje się, że całe piękno uszło z życia (...)*”⁹².

Spośród całego katalogu potrzeb najważniejsza dla małego dziecka jest niewątpliwie potrzeba bycia kochanym przez rodziców. Miłość rodzicielska wpływa na stabilny rozwój sfery emocjonalnej dziecka, kształtuje osobowość oraz powoduje u niego poczucie wszechobecnego szczęścia. Dla dziecka bowiem niezmiernie ważna, a może najważniejsza, jest miłość matki⁹³.

Dziecko przychodzi na świat zupełnie zależne od otoczenia, nie potrafi samo sobie radzić, jest niewinne, bezbronne. Pierwszy jego kontakt społeczny po urodzeniu to właśnie kontakt z matką, przy której czuje się bezpiecznie. „ *Opieka matki jest koniecznym warunkiem życia, bez niej dziecko skazane jest na śmierć. (...). Dlatego pierwsze sygnały lękowe, powstają w związku z zagrożeniem utraty środowiska macierzyńskiego, a więc gdy np. małe dziecko zostawi się samo, w ciemności, gdy nagle ujrzy ono obce twarze, gdy nie widzi matki, jego krzyk jej nie przywołuje*”⁹⁴.

⁹⁰ A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych*, Warszawa 2004, s. 28.

⁹¹ K. Pospiszyl, *O miłości ojcowskiej*, Warszawa 1986, s. 11-18.

⁹² E. Fromm *O sztuce miłości*, Warszawa 1971, s. 60.

⁹³ A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście*, dz. cyt., s. 9.

⁹⁴ A. Kępiński Lęk, Warszawa 1977, s. 143.

Macierzyństwo jest z natury posłannictwem każdej kobiety, a co za tym idzie, również miłość przekazywana swojemu dziecku już od urodzenia. Miłość matki do dziecka staje się niejako najtrwalszą i najdłuższą spośród wszystkich więzi między ludźmi⁹⁵.

A. Maciarz wyróżnia trzy wymiary więzi macierzyńskiej⁹⁶:

2. wymiar biologiczny – dziecko zostało poczęte i rozwija się w łonie matki, przez co więź matki z dzieckiem wyprzedza więź ojca z dzieckiem; matka zdaje sobie sprawę z obecności dziecka, troszczy się o nie, odczuwa każdy jego ruch
3. wymiar psychiczny – jest niejako powiązany z wymiarem biologicznym, gdyż więź psychiczna tworzy się właśnie wtedy, gdy matka jest w ciąży i czuje obecność dziecka; więź ta jednak może tworzyć się znacznie wcześniej, mianowicie wówczas gdy pojawi się u kobiety silne pragnienie dziecka
4. wymiar społeczny – związany jest przede wszystkim z rolą społeczną (formalną) matki, którą kobieta spełnia w stosunku do własnego dziecka

Kontakt w sensie emocjonalnym między matką a dzieckiem, jak już wcześniej wspomniano, wpływa na osobowość dziecka. Bardzo ważny jest rodzaj relacji między nimi. Aby dziecko prawidłowo się rozwijało matka musi zajmować się nim w sposób trwały, systematycznie opiekując się nim, opierając się na bliskich relacjach, ścisłych uczuciach. Dziecko powinno także czuć się akceptowane, niezależnie od tego jakie jest⁹⁷.

Zdaniem K. Pospiszyla miłość macierzyńską wyróżniają następujące cechy⁹⁸:

- a) bezwarunkowość – matka kocha swoje dziecko takie jakie jest, nie musi ono spełniać określonych wymogów by mogło być przez nią kochane
- b) wszechobecność – dziecko jest kochane zawsze, wszędzie, we wszystkich okolicznościach
- c) stałość- miłość matczyna nigdy nie ustaje

Bezwarunkowość, wszechobecność i stałość miłości macierzyńskiej warunkuje prawidłowy rozwój dziecka we wszystkich aspektach, sprawia, że dziecko czuje się w pełni bezpieczne i akceptowane. Brak wyżej wymienionych czynników prowadzi do choroby sierocej, powoduje regres w rozwoju fizycznym i emocjonalnym dziecka a także zaburza kontakty

⁹⁵ D. Kornas-Biela, *Oblicza macierzyństwa*, Lublin 1999.

⁹⁶ A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście*, dz. cyt., s. 10-15.

⁹⁷ H. Filipczuk, *Rodzina a rozwój psychiczny dziecka*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1981

⁹⁸ K. Pospiszyl, *O miłości ojcowskiej*, Warszawa 1986.

społeczne z innymi ludźmi⁹⁹. Rola matki przekłada się na całe życie jej dziecka, nawet wówczas gdy już się usamodzielnia. To mama jest tzw. „opiekunką domowego ogniska” i kieruje życiem rodziny. Często dzieje się tak, że matka po urlopie wychowawczym wraca do pracy. Powrót do pracy związany jest ściśle z faktem, że matka nie jest w stanie poświęcić dziecku tyle czasu ile poświęcała dotychczas. Dziecko wówczas pozostaje pod opieką jakiejś instytucji wychowawczej (np. żłóbka) lub dziadków, a najczęściej babci. Dziecko oczywiście może różnie reagować na zmianę otoczenia, zależy to od jego indywidualnych cech. Należy zwrócić jednak uwagę, że matka, która pracuje zawodowo, jest lepiej postrzegana w oczach dziecka. Im dziecko jest starsze tym bardziej jest dumne z mamy, która w jego mniemaniu jest „kimś.”¹⁰⁰

Samotne macierzyństwo – rodzaje i okoliczności

Samotne macierzyństwo jest swoistym odłamem rodziny niepełnej i można je definiować jako „*co najmniej dwupokoleniowe niepełne struktury rodzinne (o charakterze biologicznym, biologiczno-prawnym lub prawnym – w przypadku adopcji), które cechuje długotrwała lub trwała deformacja struktury partnerskiej i pokoleniowej, generująca osamotnienie matki w podejmowaniu większych decyzji, o różnej ważności życiowej, w stosunku do siebie i dzieci oraz wymóg wyłącznej odpowiedzialności za losy młodszego pokolenia*”¹⁰¹.

Organizacja strukturalna w rodzinach samotnych matek sprowadza się do następujących przesłanek, które odnoszą się również do ogółu rodzin niepełnych¹⁰²:

- a) przebywanie biologicznego ojca poza rodziną – ojciec nie żyje lub mieszka oddzielnie od matki
- b) wspólne dla wszystkich członków rodziny doświadczenie przerwania pierwotnych więzów, które łączyły ich z nieobecnym rodzicem
- c) (przeważnie) samodzielne prowadzenie gospodarstwa domowego przez matkę

⁹⁹ M. Braun-Gałkowska, *Psychologia domowa*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 1990, s. 65.

¹⁰⁰ H. Filipczuk, *Rodzina a rozwój*, dz. cyt., s.109

¹⁰¹ M. Trawińska, *Rodziny niepełne i wielodzietne*, Warszawa 1996, s. 10.

¹⁰² A. Kwak, *Rodzina i jej przemiany*, Warszawa 1994.

- d) możliwe uczestnictwo dzieci w więcej niż jednej rodzinie (gdy ojciec zakłada kolejny związek)

Współcześnie możemy wyróżnić kilka ujęć samotnego macierzyństwa:

a) Samotne macierzyństwo „z wyboru”

Zdaniem M. Raław-Markowskiej, M. Środoń i M. Rymszy grupa samotnych matek „z wyboru” prowadzi bardzo aktywny, „rodzinno-przyjacielski” styl życia oparty na bezpośrednich kontaktach interpersonalnych, jest nastawiona na czynną realizację zadań, skora do zmian i wszelkich innowacji. Rodziny samotnych matek „z wyboru” tworzą głównie kobiety w średnim wieku, mające wyższe lub średnie wykształcenie, które ciągle są aktywne na rynku pracy i posiadają bagaż doświadczeń życiowych. Decyzja o samotnym wychowywaniu dziecka u tej grupy kobiet powstała w pełni świadomie i w sposób niewymuszony. W opinii autorów znaczną część tej grupy kobiet stanowią kobiety rozwiedzione. Kobiety niezależne finansowo i zawodowo decydują się na samotne macierzyństwo, gdyż czują się w pełni wartościowe i zdolne do tego, aby zapewnić dziecku wszelkie możliwe warunki do wszechstronnego rozwoju¹⁰³. W opinii M. Maruszczak współcześnie grupa samotnych matek „z wyboru” ciągle rośnie. Autorka dzieli te kobiety zarówno na tzw. „kobiety sukcesu”, które są w pełni niezależne ale również na te, które zaszły w ciążę, ale nie widzą wspólnej przyszłości z potencjalnym kandydatem na męża a jednocześnie ojcem dziecka. Są to kobiety odważne, które nie uzależniają się od roli mężczyzny czy męża i same potrafią godnie decydować o sobie i swoim życiu. Często można się spotkać z opinią, że ten typ matek nastawiony jest głównie na realizację własnych, egoistycznych pobudek „posiadania dziecka” i od samego początku kobiety te skazują swoje dzieci na dorastanie i funkcjonowanie bez ojca¹⁰⁴.

b) Samotne macierzyństwo „z przypadku”

Samotne macierzyństwo „z przypadku” powstaje zwykle przez zawieranie krótkich, przypadkowych związków,

¹⁰³M. Raław-Markowska, M. Środoń, M. Rymsza, *Portrety samotnego macierzyństwa* [w:] *Samotne macierzyństwo i polityka społeczna* pod red. M. Rymszy, Warszawa 2001, s. 103.

¹⁰⁴M. Maruszczak, *Problemy samotnej matki i jej dziecka* [w:] *Rodzice i dzieci : encyklopedia*, red. M. Pawlus, E. Daraszkiewicz, Bielsko-Biała 2002, s. 475.

które od samego początku nie dają nadziei na powodzenie¹⁰⁵.

Kobiety zachodzące w ciążę „przez przypadek” to zwykle młode dziewczyny, młode kobiety, z wykształceniem zasadniczym zawodowym, bezrobotne lub wykonujące jedynie prace dorywcze. Często są to kobiety wywodzące się z rodzin patologicznych, dysfunkcyjnych bądź są również wychowywane przez samotne matki. Tak naprawdę przeżywanie i doświadczanie samotnego rodzicielstwa nie gwarantuje kobiecie pełnej ochrony przed nowymi związkami czy ponownym zajściem w ciążę. Kobiety, które na co dzień pozbawione są stałej formy zarobkowania, które nie posiadają odpowiednich kwalifikacji czy wykształcenia a wychowują samotnie dziecko zwykle korzystają z pomocy opieki społecznej. Grupa samotnych matek „z przypadku” charakteryzuje się dość biernym stylem życia, który manifestuje się brakiem aktywności, samodzielności, odpowiedzialności za podejmowane decyzje, niezdecydowaniem, unikaniem jakiegokolwiek działania, roszczeniową postawą wobec świata poprzez przyjmowanie pomocy i środków finansowych z opieki społecznej a zaniechanie własnej aktywności zawodowej. Opisywane kobiety mogą prowadzić styl życia „przyjacielsko-rodzinny”, ale też „jednostkowy” zorientowany na własne potrzeby i ogólnie pojęte „przetrwanie”. Jest to sprawa indywidualna i nie należy jej uogólniać¹⁰⁶.

c) „Nieposzukiwane” samotne macierzyństwo

Ten typ matki samotnie wychowującej dziecko sytuuje się pomiędzy wcześniej opisanymi ujęciami. Zdaniem M. Raclaw-Markowskiej, M. Środoń i M. Rymczy są to kobiety w średnim wieku, posiadające minimalne kwalifikacje zawodowe, bezrobotne lub pracujące za tzw. „najniższą krajową”, wychowujące jedno lub więcej dzieci prowadzące samodzielne gospodarstwo domowe. Korzystanie z form pomocy opieki społecznej wiąże się w przypadku tych kobiet z określoną trudną sytuacją życiową np. narodziny dziecka niepełnosprawnego, upośledzonego, utrata pracy czy śmierć męża. Wszelkie otrzymane środki pomocowe w formie finansowej pozwalają na zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych i egzystencjalnych, natomiast nie zmięrzają do usamodzielnienia się kobiety. Opisywany rodzaj samotnego macierzyństwa cechuje zwłaszcza dość harmonijny tryb życia, brak przypadkowych kontaktów seksualnych, skupienie uwagi na dzieciach i ich rozwoju, aktywizacja zawodowa lub podejmowanie prób jej wznowienia. Pomoc oferowana przez

¹⁰⁵ Cyt. za Balcerzak-Paradowska, s.59.

¹⁰⁶ M. Raclaw-Markowska, M. Środoń, M. Rymczy, *Portrety samotnego*, dz. cyt., s. 105-107.

opiekę społeczną samotne matki traktują jako „ujmę na honorze”, coś nienaturalnego co kłóci się z ich zasadami¹⁰⁷.

Matki reprezentujące „nieposzukiwane” samotne macierzyństwo prowadzą „rodzinno-przyjacielski” i „konserwatywny” styl życia, otrzymują wsparcie od rodziny, znajomych, dążą do zapewnienia swym dzieciom godziwego życia nie unikając przy tym narastających problemów, ale podejmując próby ich przewycięzania¹⁰⁸.

d) „Nie całkiem samotne” macierzyństwo

Ten typ samotnego macierzyństwa to gospodarstwo prowadzone przez samotną matkę i osoby trzecie, wspólnie zamieszkujące i korzystające z wspólnych dochodów. Są to kobiety bardzo młode ale również dojrzałe, panny, wdowy, posiadające jedno lub więcej dzieci. Gospodarstwa prowadzone w powyższy sposób są jak dotąd najmniej poznane i zalicza się je do tzw. „innych gospodarstw domowych”. Dzięki temu, że kobieta mieszka z innymi osobami jej poczucie osamotnienia zmniejsza się a świadomość „wspólnego budżetu” ułatwia kobiecie zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych. Jest to pozytywna strona zaistniałej sytuacji, choć zdarzają się kobiety mieszkające np. z rodzicami alkoholikami, którzy nie tylko mają negatywny wpływ na dziecko, ale również trwonią pieniądze na alkohol. Zdarzają się także kobiety wspólnie zamieszkujące i pochodzące z jednej rodziny np. matka, córka, babcia, gdzie rodzina funkcjonuje prawidłowo i nie dostrzega się w niej żadnych patologii. Mimo tego z pokolenia na pokolenie przekazywana jest mądrość życiowa o nietrwałości małżeństwa i znikomej roli mężczyzny w życiu kobiety¹⁰⁹.

Skala samotnego macierzyństwa obecnie ciągle się rozrasta. W 1978 roku samotne matki z dziećmi stanowiły 11,9% wszystkich rodzin w Polsce, natomiast w 2002 roku liczba ta zwiększyła się do 17,2 %, przy czym liczebność tych rodzin zwiększyła się o 42 %¹¹⁰.

S. Kawula wyróżnia następujące kategorie samotnego macierzyństwa ze względu na przyczyny jego powstania¹¹¹:

¹⁰⁷Tamże, s.107-108

¹⁰⁸K. W. Frieske, J. Sikorska, *Marginalizacja- partycypacja: pobocza oficjalnego porządku społecznego* [w:] K. W. Frieske, W. Morawski, *W biegu czy zawieszaniu? Ludzie i instytucje w procesie zmian*, Warszawa 1994, s.34.

¹⁰⁹M. Raclaw-Markowska, M. Środoń, M. Rymsza, *Portrety samotnego*, dz. cyt., s. 108-110.

¹¹⁰E. Kozdrowicz, *Samotne macierzyństwo* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t.V, Warszawa

- a) rodziny osierocone – kobiety- wdowy wychowujące samotnie dzieci
- b) rodziny rozbite na skutek rozwodu lub separacji
- c) rodziny niepełne biologicznie – tzw. ciąża pozamałżeńska
- d) rodziny kobiet-mężatek, które funkcjonują samotnie przez określony czas (powyżej 2 miesięcy) lub są samotne długotrwale

W dzisiejszych czasach termin „samotne macierzyństwo” zostaje powoli zastępowany określeniem „rodzina monoparentalna”¹¹². Powstanie takiej rodziny zależy od różnorodnych czynników takich jak: rozwód rodziców, separacja, śmierć rodzica/współmałżonka czy ciąża pozamałżeńska¹¹³.

Rozwód

W prawie rzymskim rozwód oznaczał „*czynność czysto prywatną, dokonywaną bez uczestniczenia organów państwowych, bez obowiązku badania przyczyn i skutków rozejścia się małżonków*”¹¹⁴. W dzisiejszych czasach rozwód najczęściej przywołuje na myśl zerwanie więzi międzyludzkich, rozpad małżeństwa, oddalenie się od siebie dwóch osób, rozbicie rodziny. Małżeństwo zostaje zakończone zgodnie z wyrokiem sądowym i najczęściej podziałem opieki i obowiązków nad dziećmi z tego małżeństwa¹¹⁵.

Zdaniem L. Gapika rozwód to odejście od siebie małżonków, którzy nie potrafią się ze sobą porozumieć a także dotrzymać sobie danego wcześniej słowa. W ujęciu autora rozwody prowadzą do cierpienia społecznego wszystkich członków rozbitej rodziny, a zwłaszcza dzieci. Uważa on, że jest to przejawem niedojrzałości osób dorosłych, które nie potrafią pokonywać problemów i kryzysów małżeńskich i nazywa rozwody „złem”¹¹⁶.

Rodzina jest pierwszym i zarazem najważniejszym środowiskiem wychowawczym dla człowieka, a zwłaszcza dziecka, dlatego jej rozpad jest dla niego bardzo bolesny. Rozwód rodziców bardzo silnie oddziałuje na psychikę i osobowość dziecka, nie tylko w okresie sprawy rozwodowej ale także rzutuje na jego przyszłość. Wówczas, gdy dziecko zdaje sobie sprawę, że mama czy tata „odchodzi”, dokonują się zmiany w jego rozwoju psychicznym

¹¹¹ S. Kawula, *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familio logiczne*, Toruń 2005.

¹¹² K. *Slany*, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002.

¹¹³ E. Kozdrowicz, *Samotne macierzyństwo*, dz. cyt., s. 647.

¹¹⁴ Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2001, s. 232.

¹¹⁵ K. Jabłoński, *Rozwód, jak go przeżyć?*, Warszawa 2000, s. 6.

¹¹⁶ L. Gapik, *Sytuacja psychologiczna po rozwodzie*, „Problemy rodziny” 1989, nr 6.

i społecznym. Dziecko zdaje sobie sprawę, że jego kontakty z tym rodzicem będą ograniczone lub w ogóle się skończą¹¹⁷. Jest to dla niego przeżycie na granicy traumy, gdyż z jednej strony jest ono świadkiem rozpadu małżeństwa rodziców a z drugiej strony skazuje się je na wzrastanie i funkcjonowanie w rodzinie niepełnej, rozbitej. Mimo orzeczenia rozwodu i wyprowadzki jednego z rodziców dziecko dość długo jeszcze oczekuje na jego powrót, ma nadzieję, że tata czy mama jednak wróci i ponownie stworzą kochającą się rodzinę. Kolejną traumę dziecko przeżywa gdy staje w obliczu tworzenia nowego związku przez swojego rodzica, do jego świadomości dochodzi przekonanie, że jednak rodzice do siebie nie wrócą¹¹⁸. Reakcje dzieci na rozwód rodziców i wiadomość o nowym związku mamy czy taty często widoczne są w postaci zachowań agresywnych czy reakcji lękowych, które nie muszą ujawnić się bezpośrednio po rozstaniu rodziców a mogą przyjąć formy fobii czy zaburzeń psychosomatycznych w wieku późniejszym¹¹⁹. Warto zwrócić uwagę, że nie reakcja dziecka na sytuację rozwodu rodziców różni się zasadniczo i zależy także od tego w jakiej fazie rozwojowej dziecko się znajduje¹²⁰.

Śmierć współmałżonka

Rozpad rodziny spowodowany śmiercią ojca a zarazem współmałżonka jest ogromnym traumatycznym przeżyciem dla całej rodziny. To niesamowity cios emocjonalny dla kobiety, która została pogrążona w bólu po stracie męża i dziecka, które będzie wychowywało się bez ojca. Biorąc pod uwagę przyczyny śmierci współmałżonka najczęściej podaje się: choroby przewlekłe, śmiertelne wypadki przy pracy a także samobójstwa¹²¹

N. O'Connor w przypadku śmierci męża wyróżniła cztery etapy żałoby¹²²

- a) Faza I – próby uwolnienia się od przeszłości – do ósmego tygodnia
- b) Faza II – próby uporządkowania swojego życia i stawianie nowych celów – od ósmego tygodnia do roku po śmierci
- c) Faza III – ponowienie kontaktów z przyjaciółmi, znajomymi, poszukiwanie nowej miłości
- d) Faza IV – życie według nowych zasad i celów – po dwóch latach

¹¹⁷J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, Opole 1996.

¹¹⁸Hart, 1982, za: Cudak, 2003, s.32.

¹¹⁹A. Dobosz-Sztuba, *Być macochą, być ojczymem*, Warszawa 1992.

¹²⁰H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń 2003, s.33.

¹²¹J. Pielkowska, *Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze*, Katowice 1983, s. 49.

¹²²N. O'Connor, *Pożegnanie miłości. Jak przetrwać stratę ukochanej osoby*, Warszawa 1994.

Śmierć męża różni się zasadniczo od rozwodu. Rozwód jest zjawiskiem przemyślanym, wspólną decyzją o rozstaniu, śmierć jest zjawiskiem losowym na który nie mamy wpływu, musimy pogodzić się z losem. Śmierć współmałżonka a zarazem ojca zawsze niesie spustoszenie w rodzinie pod względem społecznym, psychicznym a także finansowym. Kobieta, która zostaje sama z dzieckiem staje w obliczu nowych problemów takich jak: kłopoty finansowe, problemy wychowawcze a także problemy emocjonalne. Prawdopodobieństwo pojawienia się problemów wychowawczych czy materialnych zwiększa się wówczas, gdy przed śmiercią męża kobieta nie pracowała. Wdowa ma do wyboru dwie sytuacje: albo podejmie pracę zawodową (choć prawdopodobnie będzie jej trudno wrócić na rynek pracy) albo będzie utrzymywać się wyłącznie z renty rodzinnej po mężu¹²³. W przypadku samobójstwa małżonka istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, że wdowa będzie czuła się wyobcowana, omijana i że zabraknie jej wsparcia osób najbliższych. Kobieta może także obwiniać się o zaistniałą sytuację, jeśli nie poznała do końca przyczyn i okoliczności popełnienia samobójstwa¹²⁴.

W literaturze możemy znaleźć różnego rodzaju sposoby radzenia sobie w sytuacji żałoby, lecz metody te głównie skierowane są do osób dorosłych. Jeżeli chodzi o przeżywanie żałoby przez dzieci, fakt jej doświadczenia nie zależy od znaczenia osoby, która zmarła dla dziecka, od rodzaju śmierci ale zależy od fazy rozwojowej, w której dziecko się znajduje¹²⁵. Świadomość śmierci kształtuje się u dziecka w oparciu o trzy fazy. Pierwsza faza dotyczy dzieci poniżej piątego roku życia. Dzieci te uważają, że śmierć jest tylko np. wyjazdem bliskiej osoby, która po pewnym czasie do nich powróci. Mogą jednak u dziecka w tym wieku pojawić się w wyniku śmierci rodzica silne reakcje lękowe manifestujące się np. lękiem przed zaśnięciem. Dzieci w wieku od pięciu do dziewięciu lat pojmują już śmierć nieco inaczej. Zdają sobie sprawę z tego, że jest ona zjawiskiem nie mającym odwrotu. W tym wieku dzieci często bardzo boją się śmierci i utożsamiają ją np. z kostuchą z ogromną kosą, która zabrała tatę. Dzieci powyżej dziewiątego roku życia postrzegają śmierć już w sposób realistyczny, wiedzą, że w ten sposób kończy się życie każdego człowieka i wszyscy kiedyś umrą¹²⁶.

¹²³K. Krupa, *Gdy umiera jedno z rodziców* [w:] *Samotne matki, samotni ojcowie*, Warszawa 1986, s. 106-107.

¹²⁴N. O'Connor, *Pożegnanie miłości*, dz. cyt., s. 152.

¹²⁵B. Lachowska, *Dzieci osób owdowiałych*, Lublin 1998, s. 39.

¹²⁶M. Ogryzko - Wiewiórkowska., *Rodzina w obliczu śmierci*, Lublin 1992, s.40-41.

Ciąża pozamałżeńska

Zjawisko niechcianej czy też niepożądaney ciąży to najczęściej skutek przypadkowych pozamałżeńskich kontaktów seksualnych, lub też często wynik współżycia wymuszonego przez partnerów jako tzw. „dowody miłości”. Dziewczęta, które w domu rodzinnym nie zaznały miłości rodzicielskiej lub wychowywały się w rodzinie pozbawionej ojca nawiązują także kontakty seksualne z mężczyznami dużo starszymi od nich, nierzadko żonatymi. Osoby takie budzą w nich szacunek, poczucie bezpieczeństwa, stanowią ostoję stabilizacji w życiu. Ciąża pozamałżeńska jednak nie zawsze wiąże się z przypadkowymi kontaktami seksualnymi. Część dziewcząt czy też dorosłych kobiet po prostu wyraża chęć świadomego samotnego wychowywania dziecka bez wchodzenia w związek małżeński, część kobiet zostaje opuszczonych przez ojca dziecka np. na wieść o nieplanowanej ciąży, część w ogóle nie ma pojęcia kto jest ojcem dziecka¹²⁷.

Zdaniem T.E. Olearczyk ciąży kobiet nie będących w związkach małżeńskich bardzo często wynikają z podejmowania pochopnych decyzji, niedojrzałości emocjonalnej, impulsywnego podejmowania działań i braku odpowiedzialności życiowej. Właśnie z tych powodów dochodzi do tzw. „wpadek”. Bywa tak, że bardzo młode dziewczęta zachodzą w ciążę tylko po to, żeby wyrwać się z domu rodzinnego i zbudować własną rodzinę. Niekiedy ciąża mobilizuje dziewczynę i osiąga ona pełną dojrzałość, niekiedy jednak skutek jest zupełnie odwrotny i dzieckiem zajmują się rodzice dziewczyny, która nie jest w stanie sama podjąć obowiązków rodzicielskich¹²⁸.

W obecnych czasach ogromny wpływ na osobowość i zachowanie młodych dziewcząt mają media, które promują kształtowanie zewnętrznego wizerunku oraz wczesne kontakty seksualne. Bardzo młode dziewczęta nierzadko pod wpływem presji „bo moje koleżanki to już zrobiły”, „jestem już dorosła” decydują się na rozpoczęcie współżycia. Niezaplanowana ciąża staje się dla nich katastrofą z którą same nie potrafią sobie poradzić. Boją się także porozmawiać o tym z rodzicami¹²⁹. Obserwuje się, że większość nieletnich matek będących w ciąży lub wychowujących już dziecko nie rezygnuje z nauki szkolnej, co świadczy o ich odpowiedzialności za swój los oraz losy dziecka¹³⁰.

¹²⁷ T. E. Olearczyk, *Wychowawcze funkcjonowanie*, dz. cyt., s. 120.

¹²⁸ Tamże, s. 122.

¹²⁹ L. Niebrzydowski, *Poziom samoakceptacji u nieletnich matek samotnie wychowujących nieślubne dzieci*, *Problemy Rodziny*, 2001 nr 3, s.44-45

¹³⁰ A. Malec, *O sytuacji młodocianych matek*, *Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze*, 2004 nr 2, s. 35.

Dziecko w życiu samotnej matki – trudności wychowawcze, opiekuńcze, materialne i psychiczne

Samotne matki w swoim życiu muszą zmagać się z szeregiem problemów wychowawczych i egzystencjalnych z zdwojoną siłą ze względu na ową samotność. Ilość i zakres problemów wzrasta głównie u tych kobiet, które nie mogą liczyć na wsparcie i pomoc najbliższych osób. Kobiety pracujące zawodowo ze względu na niewielką ilość wolnego czasu przeżywają dylemat na co tak naprawdę powinny poświęcić wolny czas po pracy: na zajmowanie się gospodarstwem domowym czy zaspokojenie potrzeb dziecka, zwłaszcza potrzeby kontaktu z rodzicem. Samotne matki mają tendencję do perfekcjonizmu, uważają, że poradzą sobie doskonale we wszystkich sprawach domowych, toteż często zaniedbują potrzeby dziecka, choć w ich zamyśle robią wszystko dla dobra dziecka¹³¹. J. Pielkova zauważa, że jakość kontaktów między dzieckiem a samotną matką ma większe znaczenie niż ilość czasu poświęcanego dziecku. Prowadzi to do tego, że nawet dłuższa nieobecność matki w domu spowodowana np. wyjazdem służbowym nie jest w stanie zaburzyć rozwoju dziecka jeśli między nim a matką istnieje emocjonalna więź oparta na miłości, przywiązaniu, wzajemne ciepło i dobroć¹³²

Zdaniem A. Maciarz problemy z jakimi zмага się w swoim życiu samotna matka można podzielić na kilka kategorii¹³³:

- a) *Trudności materialne* – kłopoty natury finansowej u kobiety samotnie wychowującej dziecko wiążą się głównie z tego powodu, że nie ma przy niej partnera, na którego wsparcie mogłaby liczyć. Jest skazana na siebie i to ona jedyna musi wziąć na siebie ciężar utrzymania rodziny. Niekiedy dzieciom samotnych matek przyznane są drogą sądową alimenty, których wielkość jednak jest nieproporcjonalna do potrzeb rozwojowych dziecka. Zdarza się jednak, że ojciec dziecka nie płaci alimentów na czas lub w ogóle zalega z wypłaceniem pieniędzy przez długi okres czasu, sytuacja matki wówczas się komplikuje. Narasta frustracja i poczucie bezradności. Wiele kobiet posiadających kilkoro dzieci ma ogromne problemy finansowe, zwykle z tego powodu, że ich pensja nie wystarcza na podstawowe potrzeby dziecka. Zmuszone są one do poszukiwania prac dorywczych, przez co mają bardzo mało wolnego czasu dla

¹³¹J. Pielkova, *Rodzina samotnej matki*, dz. cyt., s. 86-88.

¹³²Tamże, s. 89.

¹³³A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych*, Warszawa 2004.

dzieci oraz są niezwykle przemęczone. Kobiety, które nie pracują zawodowo zmuszone są do korzystania z form opieki społecznej oraz poszukiwania wsparcia finansowego u rodziny czy znajomych¹³⁴

b) *Trudności psychiczne* - kobieta, która nie otrzymuje emocjonalnego wsparcia ze strony męża, partnera trudniej radzi sobie z problemami psychicznymi. Kobiety opuszczone przez mężów, opuszczone przez partnerów czy oplakujące śmierć męża często przeżywają problemy natury psychicznej ze zdwojoną siłą : popadają w depresję, zamykają się w sobie, izolują społecznie, czują się winne zaistniałej sytuacji. Bez wsparcie innych osób trudno samotnej kobiecie poradzić sobie z takimi problemami, które przysłaniają codzienne życie i zaburzają funkcjonowanie. Kobieta samotna popada w frustrację z powodu niezaspokojenia potrzeb emocjonalnych, seksualnych, co pogarsza jej nastrój. Niektóre samotne matki zamykają się na wszelkie kontakty towarzyskie z innymi ludźmi, inne natomiast nieustannie poszukują nowych partnerów, by zapełnić pustkę po starcie ukochanej osoby. Zaniedbują tym samym własne dzieci niepoświęcając im wystarczająco dużo czasu. Zdarza się, że kobieta załamana po odejściu partnera czy męża bezowocnie wchodzi w nowe związki, które po pewnym czasie się nagle kończą. Wywołuje to niesamowity zamęt w głowie dziecka, które nie czuje się bezpiecznie i pewnie w takiej rodzinie. Kobieta natomiast popada ze skrajności w skrajność, jej problemy emocjonalne pogłębiają się, czuje się bezwartościowa, że nie potrafi założyć trwałego związku. Problemu tego nie odczuwają kobiety wychowujące samotnie dzieci z wyboru. Zwykle realizują się one pod względem zawodowym, emocjonalnym i seksualnym nie tracąc przy tym niczego z roli odpowiedzialnego macierzyństwa¹³⁵.

c) *Trudności opiekuńcze* – trudności opiekuńcze wynikają głównie (podobnie jak pozostałe) z braku wolnego czasu kobiety pochłoniętej pracą zawodową, często dorabiającej po pracy. Matka wracająca późno z pracy nie ma czasu, czasem nawet ochoty na zabawę z dzieckiem, wykonywanie wspólnych zajęć. Zwykle jest tak zmęczona, że nie pamięta o dopilnowaniu pracy domowej dziecka, sprawdzeniu materiału szkolnego opanowanego przez dziecko. Często nie ma też czasu na pomoc dziecku w nauce np. przy odrabianiu pracy domowej. Dziecko zwykle radzi sobie

¹³⁴E. Marynowicz-Hetka, *Praca socjalno-wychowawcza z rodziną niepełną*, Warszawa 1985.

¹³⁵A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście*, dz. cyt., s. 30-31.

samo. Coraz większa liczba kobiet samotnie wychowujących dzieci, zwłaszcza tych wykształconych ciągle inwestuje w własne samodoskonalenie mając nadzieję na poprawę warunków ekonomicznych rodziny. Wiąże się to oczywiście z ograniczeniem czasu jaki matka zdolna jest poświęcić codziennie dziecku¹³⁶.

- d) *Trudności wychowawcze* – trudności wychowawcze często wiążą się z trudnościami w pełnieniu funkcji opiekuńczych i wynikają z braku wsparcia osoby bliskiej. Ojciec w rodzinie kojarzy się z większą stanowczością, konsekwencją w działaniu, co nie zawsze jest domeną matki. Wychowanie dziecka i jego rozwój fizyczny, psychiczny, społeczny, emocjonalny w rodzinie samotnej matki jest uboższy niż rozwój dziecka w rodzinie pełnej. Wynika to przede wszystkim z nieobecności ojca w rodzinie, od którego dziecko również uczy się wartości, norm społecznych, określonych zachowań i form postępowania. Ojciec jest dla dziecka autorytetem w równym stopniu jak matka lecz przekazuje dziecku zupełnie inny system wartości, dziecko obserwuje i uczy się zachowań typowych wyłącznie dla mężczyzny – ojca¹³⁷. Dzieci wychowujące się w rodzinach niepełnych, szczególnie rozbitych na skutek np. rozwodu częściej sprawiają kłopoty wychowawcze niż dzieci z rodzin pełnych. Wynika to głównie z niezaspokojenia ich potrzeb rozwojowych i zakłócenia własnej tożsamości. Zdarza się, że dzieci nagle stają się nerwowe, reagują w sposób agresywny, są uparte i nieustępliwe¹³⁸. Dziecko, które wychowuje się bez ojca nie czuje się bezpiecznie w rodzinie, czuje się samotne, wyobcowane, popada w stany lękowe, izoluje się od innych osób np. rówieśników¹³⁹.

Podsumowując

Rodzina powinna być instytucją, w której dziecko będzie czuło się bezpiecznie, pewnie. Niezmiernie ważny jest kontakt emocjonalny dziecka z rodzicami, akceptacja dziecka takim jakim jest, co wpływa bezpośrednio na kształtowanie się u niego poczucia własnej wartości.

¹³⁶D. Graniewska, K. Krupa, B. Balcerzak-Paradowska, *Samotne matki, samotni ojcowie*, Warszawa 1986.

¹³⁷J. Witczak, *Ojcostwo bez tajemnic*, Warszawa 1987.

¹³⁸A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście*, dz. cyt., s. 31.

¹³⁹J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, Opole 1996.

Poprzez zgodne i harmonijne życie osób na gruncie relacji rodziców i dzieci, a także małżonków między sobą, w rodzinie panuje pozytywna atmosfera wychowawcza, dzięki czemu dziecko odczuwa komfort psychiczny i prawidłowo się rozwija.

Niekiedy jednak dzieje się tak, że rodzina na skutek różnych doświadczeń życiowych takich jak na przykład rozwód współmałżonków, śmierć współmałżonka itp. staje się z punktu widzenia prawa i społeczeństwa rodziną niepełną, w której realizacja podstawowych zadań wychowawczych i zaspokojenie potrzeb dziecka staje się niezwykle utrudnione.

W dzisiejszych czasach, w dobie przemian kulturowych i społecznych coraz szerzej mówi się o samotnym macierzyństwie. Samotna matka, jako „połowa” pełnej rodziny musi niejako zmierzyć się w swoim życiu tylko i wyłącznie z samodzielnym wychowaniem dziecka, wzięciem pełnej odpowiedzialności za jego rozwój i funkcjonowanie ze zdwojoną siłą. Często w rodzinach niepełnych pojawiają się problemy, z którymi kobieta samotna nie jest w stanie sobie poradzić. Często jednak współczesne kobiety są tak silne fizycznie i emocjonalnie, że bez problemu udaje im się wychowywać swoje dzieci w sposób jak najbardziej wartościowy i zaspokajając ich najważniejsze potrzeby egzystencjalne i emocjonalne.

Bibliografia:

1. Braun-Gałkowska M., Psychologia domowa, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 1990.
2. Brągiel J., Zrozumieć dziecko skrzywdzone, Opole 1996.
3. Cudak H., Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
4. Dobosz-Sztuba A., Być macochą, być ojczymem, Warszawa 1992.
5. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t.V, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2006.
6. Filipczuk H., Rodzina a rozwój psychiczny dziecka, Nasza Księgarnia, Warszawa 1981.
7. Frieske K.W, Morawski W., W biegu czy zawieszeniu? Ludzie i instytucje w procesie zmian, IS UW, Warszawa 1994.
8. Frieske K.W., Sikorska J., Marginalizacja- partycypacja: pobocza oficjalnego porządku społecznego (w:) Frieske K.W, Morawski W., W biegu czy zawieszeniu? Ludzie i instytucje w procesie zmian, IS UW, Warszawa 1994.

9. Fromm E., O sztuce miłości, Warszawa 1971.
10. Gapik L., Sytuacja psychologiczna po rozwodzie, Problemy rodziny 1989, nr 6.
11. Graniewska D., Krupa K., Balcerzak-Paradowska B., Samotne matki, samotni ojcowie Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986.
12. Jabłoński K., Rozwód, Jak go przeżyć?, Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 2000.
13. Kawula S., Kształty rodziny współczesnej. Szkice familiologiczne, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
14. Kępiński A., Lęk, PZWL, Warszawa 1977.
15. Kolańczyk, Prawo rzymskie, Warszawa 2001.
16. Kornas-Biela D., Oblicza macierzyństwa, Lublin 1999.
17. Krupa K., Gdy umiera jedno z rodziców (w:) Samotne matki, samotni ojcowie, Graniewska D., Krupa K., Balcerzak-Paradowska B., Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986.
18. Kwak A., Rodzina i jej przemiany, ISNS UW, Warszawa 1994.
19. Lachowska B., Dzieci osób owdowiałych, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1998.
20. Maciarz A., Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.
21. Malec A., O sytuacji młodocianych matek, Problemy Opiekuncho – Wychowawcze 2004 nr 2.
22. Marynowicz-Hetka E., Praca socjalno-wychowawcza z rodzina niepełną, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1985.
23. Niebrzydowski L., Poziom samoakceptacji u nieletnich matek samotnie wychowujących nieślubne dzieci, Problemy Rodziny, 2001 nr 3.
24. O'Connor N., Pożegnanie miłości. Jak przetrwać stratę ukochanej osoby, Agencja Wydawnicza Jacek Santorski, Warszawa 1994.
25. Ogryzko - Wiewiórkowska M., Rodzina w obliczu śmierci, UMCS, Lublin 1992.
26. Olearczyk T.E., Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
27. Olearczyk T.E., Wychowawcze funkcjonowanie współczesnej rodziny polskiej, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Języków Obcych i Ekonomii „EDUCATOR”, Częstochowa 2001.
28. Pielkowa J., Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1983.

29. Pospiszyl K., O miłości ojcowskiej, Warszawa 1986.
30. Raclaw-Markowska M., Środoń M., Rymsha M., Portrety samotnego macierzyństwa (w:) Samotne macierzyństwo i polityka społeczna pod red. M. Rymszy, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2001.
31. Rodzice i dzieci : encyklopedia, red. M. Pawlus, współaut. E. Daraszkiewicz, Bielsko-Biała 2002.
32. Samotne matki, samotni ojcowie, Graniewska D., Krupa K., Balcerzak-Paradowska B., Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986.
33. *Slany K., Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002.
34. Trawińska M., Rodziny niepełne i wielodzietne, CRSS, Warszawa 1996.
35. Witeczak J., Ojcostwo bez tajemnic, Warszawa 1987.